

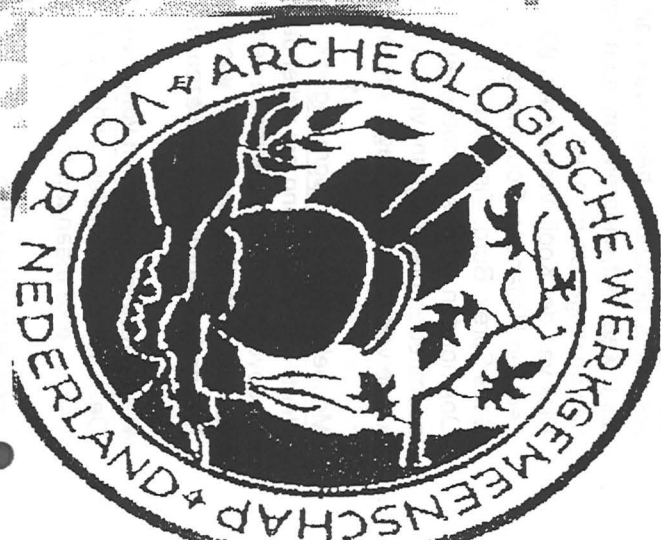
REDACTIE RENUS
Geregracht 50
2311 PB LEIDEN

PORT BETAALD
LEIDEN

DRUKWERK

AWN - afdeling Rijnstreek
GEREGRACHT 50
2311 PB LEIDEN.

RENUS
Mededelingen van de AWN

2000-1

Renus is een uitgave van de afdeling Rijnstreek van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (A.W.N.) en verschijnt tenminste tweemaal per jaar. Oplage ca. 200 stuks. Redactie: P.J.M. de Baar, G. Jansen, E.A. van der Kuijl.

Gegevens uit *Renus* mogen worden overgenomen, mits met voldoende bronvermelding, en er een kopie van het artikel, waarin gegevens uit *Renus* werden verwerkt, aan de redactie wordt gestuurd.

+++++

Vondstmeldingen

Als u iets gevonden heeft, waarvan u denkt dat het van belang kan zijn, of als u weet dat anderen vondsten hebben gedaan, belt u dan a.u.b. met een van de volgende mensen:

Dick van der Kooij, Welterdreef 93, 2253 LJ Voorschoten, tel. 071-5764072
Leo den Hollander, Coornhertstraat 55, 2332 AP Leiden, tel. 071-5312172
Suus Sprey, Burg. Visserpark 14, 2405 GR Alphen a/d Rijn, tel. 0172-494986
Ook houden wij ons aanbevolen voor melding van plaatsen waar graafwerkzaamheden plaats (gaan) vinden. Help mee het bodemarchief te redden: een kleine vondst kan het begin van iets belangrijks zijn!

Meehelpen met de opgravingen?

Heeft u belangstelling om actief deel te nemen aan het veldwerk, dan kunt u bij bovengenoemde personen vernemen welke projecten in uitvoering zijn of binnenkort zullen komen en voor de precieze gegevens over plaats en tijd. Met nadruk wordt erop gewezen, dat ervaring absoluut niet vereist is.

Restaureren, tekenen en vondstverwerking

Deze werkzaamheden vinden plaats in onze werkruimte, Geregracht 50 te Leiden, elke maandag (behoudens als er een lezing is).

● Opgave nieuwe leden

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de Ledenadministratie van de A.W.N., Postbus 714, 3170 AA Poortugaal. Het basislidmaatschap kost f 80,- per jaar. Leden ontvangen zesmaal per jaar het tijdschrift *Westerheem*. Nieuwe leden worden persoonlijk uitgenodigd voor een eerste kennismaking met de afdeling.

UITNODIGING VOOR HET BIJWONEN VAN DE ALGEMENE LEDENVERGADERING VAN DE AWN-AFDELING RIJNSTREEK, maandag 15 mei 1999.

Gemeentearchief Leiden, ingang Boisotkade 2A, **aanvang 19.30 uur**

Agenda

1. Opening
2. Ingekomen/uitgegane stukken
3. Notulen van de Algemene Ledenvergadering van 10 mei 1999 (zie elders in deze *Renus*)
4. Jaarverslag (zie elders in deze *Renus*)
5. Verslag van de kascontrolecommissie
6. Financiën (jaarrekening 1999 en begroting 2000 circuleren door de zaal)
7. Bestuursamenstelling
Het bestuur kent dit jaar geen wisselingen.
8. Wat verder ter tafel komt
9. Rondvraag
10. Sluiting

Na afloop zal een koffiepauze worden ingelast, waarna om 20.30 uur Dick van der Kooij (AWN-Rijnstreek) een lezing zal houden over de opgraving Alphen-Den Hoorn (zie ook het lezingen-convocaat).

Notulen van de Algemene Ledenvergadering van de AWN-Afdeling Rijnstreek, gehouden op maandag 10 mei 1999.

Aanwezig: 14 leden en 4 bestuursleden. Afwezig met bericht: P. van den Broeke.

1. Opening:

De voorzitter opent de vergadering om 19.40 uur.

2. Ingekomen/uitgegane stukken:

Vanuit het Hoofdbestuur wordt gewezen op het belang van de Belvédère-discussie voor de amateur-archeologie. Verder zijn er geen stukken van betekenis.

3. Notulen van de ALV van 11 mei 1998:

Punt 2. Gevraagd wordt naar het verdere contact aangaande het Brittenburg-onderzoek. Dhr. Oud geeft vanuit de zaal enige toelichting. Mochten zich nieuwe ontwikkelingen voordoen, dan is de AWN bereid desgevraagd assistentie te verlenen.

Onder dankzegging aan Eric van der Kuijl & Menno Dijkstra worden de notulen goedgekeurd.

4. Jaarverslag van de secretaris:

Er is geen commentaar en het wordt bij deze vastgesteld.

5. Verslag van de kascontrolecommissie:

De kascontrolecommissie, bestaande uit de heren H. Hardenberg en B. van den Berg, deelt mee dat ze tot haar spijt niets heeft kunnen vinden. Wel is er een opmerking over de soms te eenvoudige declaraties met geen of slechts basale informatie. Dit punt wordt doorgespeeld aan betrokkenen. De vergadering verleent het bestuur daarop décharge.

Benoeming nieuwe kascontrolecommissie. Naast dhr. H. Hardenberg zal de commissie dit jaar bestaan uit mw. G. van Beukering.

6. Financiën (jaarrekening 1998 en begroting 1999):

De penningmeester geeft enige toelichting. Voor 1999 is het bedrag voor de lezingen teruggebracht tot fl. 1000,-, omdat er veel over was. De uitgaven voor de Renus waren goed ingeschat. Voor '99 is wat minder begroot. De kostenpost voor opgravingen was in evenwicht met de begroting. Het veldwerk materiaal is nu geheel afgeschreven. Al met al heeft de afdeling een gezonde financiële basis.

Hans Hardenberg vraagt of geprobeerd is kwijtschelding van de OZB te krijgen. Dit is geprobeerd, maar de gemeente Leiden heeft besloten geen vrijstelling meer te verlenen (fl. 90,-).

Fred Wassink maakt bezwaar tegen het naar zijn mening te lage gereserveerde bedrag voor opgravingen (fl. 600,-), terwijl juist de opgravingen voor verenigingscontinuïteit zorgen. Suus Sprey merkt op dat we tegenwoordig pas kunnen opgraven met subsidie vanwege de doorgaans grote kosten. Dick van der Kooij meent dat deze post voor het kleine werk is bedoeld, dat nauwelijks subsidiabel is, hoewel een wat hogere begroting (fl. 1000,-) wat redelijker zou zijn. De penningmeester vindt dat door de onvoorzienbaarheid van komende opgravingen en het dikwijls voorschieten van kosten elk bedrag voor deze post denkbeeldig is. Hans Hardenberg stelt dat een begroting zowel onder- als overschreden mag worden. Voor een bedragwijziging is dus geen toestemming van een ALV nodig. Verder merkt hij op dat het opgraven geen doel op zichzelf is. Maar hiermee komen we terecht in een nationale discussie. Uitgangspunt blijft een wettelijk voorgeschreven sluitende begroting. Concluderend wordt gesteld dat de begroting blijft zoals hij is. Dhr. Oud stelt zich garant voor eventuele kosten bij toekomstig Brittenburg-onderzoek. Dit wordt met applaus begroet.

7. Bestuurssamenstelling:

Het bestuur kent dit jaar geen wisselingen. Dick van der Kooij vraagt vanuit de zaal of het bestuur niet te klein is geworden en menskracht tekort komt.

Het bestuur zegt goed te kunnen functioneren en zal steun vragen indien nodig.

8. Wat verder ter tafel komt:

Er zijn geen toevoegingen.

9. Rondvraag:

Er zijn geen vragen.

10. Sluiting:

De voorzitter sluit de vergadering om 20.23 uur. Na de pauze zal Menno Dijkstra een lezing houden over de opgravingen op het abdijterrein van Rijnsburg. Ter afsluiting werd geborrelt.

Menno Dijkstra

Jaarverslag AWN-afdeling Rijnstreek 1999-2000

Bestuur

Het bestuur kende dit jaar de volgende samenstelling:

Dé Steures	-	voorzitter/coördinator lezingen
Menno Dijkstra	-	secretaris
Leo den Hollander	-	penningmeester
Gijsbert Jansen	-	lid

Dit jaar heeft het bestuur 7 maal vergaderd, met uitzondering van de ALV zoals altijd in de werkruimte aan de Geregracht. De belangrijkste punten bij de vergaderingen naast de lopende zaken waren de voorbereidingen voor ons uitgestelde 25-jarig jubileumfeest (zaterdagavond 14 oktober in Huys Dever te Lisse; schrijf dit alvast in uw agenda) en het vullen van 'ons' *Westerheem*-nummer ter gelegenheid hiervan. Dit jaar is niemand van het bestuur (statutair) aftredend.

Leden

Het officiële ledental van de afdeling Rijnstreek bedroeg op 2 april 134, een toename met één t.o.v. vorig jaar. Daarnaast staan op de adressenlijst van onze afdeling 10 sympatisanten en 29 niet-personen, zoals instanties en AWN-organen.

Werkavonden of -dagen

De werkavonden zijn het afgelopen jaar vooral in beslag genomen door het wassen en sorteren en plakken van de grote hoeveelheid materiaal van de

opgraving Alphen-den Hoorn (1998). De vondsten van de opgraving Katwijk-Rijnstraat (1999) zijn eveneens gewassen en uitgesorteerd.

Door een aantal enthousiaste leden is onder leiding van Siet van der Meulen het restaureren van aardewerk uit diverse vondstcomplexen weer ter hand genomen.

Lezingen

In het afgelopen seizoen zijn de volgende lezingen gehouden:

1999

- Maandag 15 november: Dr. A. Wassink (AWN Rijnstreek) - **Geld en geldhervormingen in de Romeinse tijd**
- Dinsdag 14 december: Dr. P. van den Broeke (Gem. Nijmegen) - **De man van Lent en zijn nazaten**

2000

- Maandag 20 maart: Dr. A. Willemsen (RMO Leiden) - **Kinder delijt, middeleeuws speelgoed in de Nederlanden**
- Maandag 3 april: De lezing van drs. J. Buisman over het weer in het verleden kon wegens ziekte niet doorgaan en wordt doorgeschoven naar het volgende seizoen.
- Maandag 15 mei: Dick van der Kooij (AWN Rijnstreek): **Alphen-Den Hoorn**
- Maandag 5 juni: Dr. A. Bosman (AAC-IPP): **Het castellum Flevum te Velsen: Romeinen in Noord-Holland**

De organisatie van de lezingen was ook ditmaal in handen van Dé Steures. Zoals gewoonlijk was de plaats van de lezingen het Gemeentearchief Leiden, waar Piet de Baar (actief lid èn werkzaam bij het Archief) zijn rol als gastheer weer uitstekend vervulde. Omdat het seizoen wat laat van start is gegaan is er ditmaal een laatste lezing na de jaarvergadering ingeroosterd.

Renus

Ook dit jaar is de *Renus* maar twee maal verschenen, met daartussendoor nog een convocaat. De redactie bleef ongewijzigd en bestaat uit Piet de Baar, Gijsbert Jansen en Eric van der Kuijl.

Net als vorig jaar doen we hierbij nogmaals een beroep op onze leden voor het aanleveren van stukjes. Dit hoeven heus geen lange verhalen te zijn. De redactie stelt uw copy zeer op prijs!

Publiciteit

Naast de nodige krantenartikelen over onze opgravingen, zoals Katwijk-Rijnstraat, was onze afdeling op de Reuwendagen 1999 vertegenwoordigd

met een dubbelposter over de voorlopige resultaten van de opgraving Alphen-Den Hoorn. Deze kregen bij de poster-jurering een eervolle vermelding.

Tentoonstellingen

Enige vondsten van de opgraving in Katwijk aan de Rijnstraat zijn tijdelijk ondergebracht in een vitrine van het Katwijks Museum.

Gebouw Geregracht

Na het doorslaan van vocht in de zuidmuur van onze depotkelder zijn door de Gemeente Leiden reparaties uitgevoerd.

Subsidies

De provincie Zuid-Holland heeft voor het seizoen 1999/2000 een subsidie toegekend voor de lezingencyclus van maximaal fl. 1150,-. Ook voor het komende seizoen zal een subsidieverzoek worden ingediend.

Met de gemeente Voorschoten is in het kader van het subsidieplan 2000-2004 een overeenkomst gesloten waarin voor de periode 2000-2003 in totaal een bedrag van fl. 4000,- gereserveerd is, dat binnen deze periode naar eigen inzicht besteed kan worden.

Landelijke en regionale activiteiten

Onze afdeling nam dit jaar deel aan de jaarlijkse regio-vergadering, ditmaal gehouden in Dordrecht.

De afgevaardigden-dag werd namens het Afdelingsbestuur bijgewoond door onze voorzitter.

Menno Dijkstra

BOEKAANKONDIGING

Cor Kalee heeft een publicatie in eigen beheer gemaakt over Terra Sigillata uit Alphen aan den Rijn, met name de opgraving Lemkes, en uit Vechten. De omvang is ongeveer 60 bladzijden en de kosten bedragen ca. fl. 20,-. Wie geïnteresseerd is in een exemplaar, kan dit op de jaarvergadering opgeven aan Dick van der Kooij.

Archeologisch mos uit Leiden.

Op vrijdag 16 september 1994 kreeg ik, als mossenkundige werkzaam op het Rijksherbarium in Leiden, een ongewoon telefoontje. Dick van der Kooij vroeg mij of ik misschien belangstelling had voor groen mos van historische ouderdom, dat hij had gevonden in Leiden tijdens een opgraving van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, afd. Rijnstreek. Dick vertelde dat hij bezig was met een noodopgraving op de hoek van de Cathrijnestraat/Oranjeboomstraat, nabij de Geregracht, een gedeelte van Leiden dat in 1389 bij een stadsuitbreiding tot het stedelijk gebied ging behoren.

Na het schoonschaven van een profiel in een kuil vond hij onder in de kuil een paar stukken duidelijk herkenbaar mos met een nog fris groene kleur. Hij vermoedde dat het hier tenminste 15e-eeuws materiaal betrof. Dus 500 jaar oud en toch nog groen! Dat wilde ik natuurlijk zien en ik ben naar de opgraving gegaan.

Op de dag dat ik de opgraving heb bezocht was het stralend weer, maar bij de opgraving trof ik ploeterende archeologen in een grote bouwput, klotsend gevuld met grijswit kleiwater! De dag ervoor had het 10 cm geregend en ze waren druk bezig om al dat water uit de kuil te pompen. Nadat het water min of meer was weggepompt, kon de kuil waar het mos in was gevonden worden bekeken. Helaas was daar niet zoveel aan te zien; het profiel was door al dat water vervaagd. Een tekening van Dick van der Kooij, gemaakt vóór de overvloedige regenval, liet zien dat in de kuil een laag met weinig materiaal was aangesneden, waaruit het mos mee naar boven was gekomen. Uit het depot op de Geregracht kreeg ik vervolgens een paar stukken weinig materiaal met mos van de opgraving mee (grondmonster, put 2, vlak 1, spoor 19, vondstnr. 35), waaraan ik meteen kon zien dat Dick het bij het rechte eind had. In het materiaal zaten grote plukken levensecht glanzend groen mos, dat zo op het oog al geïdentificeerd kon worden als *Gewoon puntmos* (*Calliergonellacuspadata* (Hedw.) Loeske), in Nederland een algemeen voorkomend mos.

Op het Rijksherbarium heb ik de stukken weinig materiaal (van zegges of liesgras) uit elkaar geplozen, nieuwsgierig om te weten of en wat daar zoal nog aan andere mossoorten in zat. Dit heeft echter geen nieuwe mossoorten opgeleverd. Wèl vond ik nog een paar zaden en wat eendekroos, dat ten dele ook nog groen was [voor zaden en resten van andere planten is het materiaal onderzocht door Wim Kuijper van het Archeologisch Centrum, RUL]. Microscopisch onderzoek bevestigde dat het mos in het materiaal *Gewoon puntmos* betreft, en dat de bladcellen van het mos nog vele intacte, groene chloroplasten bevat (fig. 1A).

Intermezzo

Mossen zijn echte, groene landplanten met doorgaans stengels en bladeren. Ze hebben geen vaatbundels of wortels. Het benodigde water nemen ze op door hun bladeren en stengels. Ze drogen vaak snel uit en kunnen daarom vaak korte of langere perioden van uitdroging doorstaan, anders groeien ze in een bijna blijvend vochtige of natte omgeving. Geslachtelijke voortplanting leidt tot de vorming van sporogonen, die staan en groeien op de ouderplant. Sporogonen bestaan uit een bladloze steel met een verdikte top, het kapsel, waarin eencellige sporen worden gevormd. Die sporen kunnen door luchtstromingen worden verspreid en groeien op een gunstige plek uit tot een bebladerde mosplant.

Sommige soorten mos zijn goede veenvormers. De veenmossen (*Sphagnum* L.) zijn daarvan de bekendste en de belangrijkste. De planten van veenmossen functioneren als sponzen, waardoor ze uitermate geschikt zijn om water op te nemen. In de bladeren van veenmossen zitten naast kleine, levende cellen veel grote, lege cellen met een opening, waardoor water kan worden opgenomen, dat vervolgens in die grote cel wordt opgeslagen. Het opnemen en vasthouden van water is een passief proces en kan zowel in levend als in dood materiaal plaatsvinden. Afgestorven veenmos is dan ook vaak verzadigd met water. Veenmossen houden dat water bovendien erg zuur, waardoor de afbraak van organisch materiaal in veenmosveen sterk wordt vertraagd.

Ook andere mossen kunnen, als ze massaal voorkomen in natte, moerassige omstandigheden, een groot aandeel hebben in de vorming van veen. Zo bestaat sommig Alleroed-veen uit Oost-Groningen bij Wildervank voor het merendeel uit resten van *Gewoon puntmos*, bijgemengd met resten van andere planten. *Gewoon puntmos* uit dit veen is weinig vertakt, hetgeen erop wijst dat het mos hier vrijwel permanent in of even boven water moet hebben gegroeid.

Afgestorven plantaardig materiaal verliest doorgaans snel zijn kleur door afbraak van chloroplasten en de in de plant voorkomende pigmenten onder invloed van licht, zuurstof, of zich met het materiaal voedende organismen, en wordt bruin. Het vinden van dood plantaardig materiaal van enkele eeuwen oud met een levensechte groene kleur is dan ook vrij uitzonderlijk. Dergelijk materiaal moet als nog levende of zoëven afgestorven planten zijn afgedekt, en plotseling zijn terechtgekomen in een zuurstofarme omgeving. De afbraak van resten ander plantaardig materiaal heeft vervolgens snel het laatste restje bij het mos nog aanwezige zuurstof aan de omgeving onttrokken, waardoor het *Gewoon puntmos* zuurstofloos werd afgesloten van de buitenwereld. Zulke condities zijn uiterst zeldzaam, maar mossen die onder zulke condities worden geconserveerd kunnen voor lange tijd hun groene kleur behouden. Klein (1988) vond bij mossen uit Preboreale veenlagen in Denemarken van ongeveer tienduizend jaar oud (!) nog intacte chloroplasten.

Gewoon puntmos (fig. 1B) is, volgens de bladmosflora van Touw & Rubers (1989), meestal glanzend goudgeel tot (olijf)groen. Het groeit meestal in losse matten, met liggende stengels en takken, die bij dichte groei ook in meer verticale richtingen kunnen gaan groeien. De dichtbebladerde stengels

worden meestal tot ongeveer 15 cm lang. De stengel- en takbladeren zijn aan de top van de stengels en bladeren tot een karakteristieke punt opgerold. De bladeren zijn tot 2,5 mm lang, waarbij die aan de stengel langer zijn dan die aan de takken. De bladeren zijn hol en aan de top breed afgerond, met soms een klein spitsje. De bladranden zijn niet getand, en meestal ingebogen. De bladeren zijn nerfloos of hebben twee korte nerfjes. De hoeken van de bladbasis zijn kleurloos of bruin. Het gevonden oude materiaal uit de noodopgraving (fig. 1A) voldeed prachtig aan deze genoemde kenmerken van *Gewoon puntmos*.

Gewoon puntmos komt algemeen voor in Nederland, maar is zeer algemeen in gebieden met voedselarm of matig voedselrijk water. Het groeit vaak verspreid tussen andere mossen of tussen andere planten als grassen, maar is soms over grote oppervlakten dominant aanwezig. Het mos komt vooral voor op venige of minerale bodems in het bereik van grondwater of met stagnerend regenwater. Het groeit optimaal in niet te dichte Zegge-moerassen en extensief gebruikt grasland, waarvan het maaiveld binnen het bereik van het capillaire grondwater ligt. *Gewoon puntmos* komt veel voor in laagtes met sterk wisselende grondwaterstand (zoals duinvalleien, maar ook drooggevallen sloten). Buiten bereik van het grondwater groeit het op compacte of verdichte bodems met stagnerend regenwater (wegbermen, kleidijken, kalkgraslanden). Soms groeit het onder water.

De geschiedenis met betrekking tot dit mos laat zich ongeveer als volgt reconstrueren. In de 14e of begin 15e eeuw, met of na de uitbreiding van de stad, werd een sloot (of kuil) gegraven in de oorspronkelijke bodem, een dikke laag klei. Het voorkomen van lichtbruin, kruimelig, weinig materiaal op de bodem van de sloot deed Dick van der Kooij denken aan vergaan eikschors, en hij suggereerde dat de sloot/kuil misschien voor de leerlooierij werd gebruikt. Na verloop van tijd raakte de sloot in onbruik. De sloot spoelde wat in en groeide na enige tijd (ten dele?) dicht met een oevervegetatie van zeggen of liesgras. In deze natte vegetatie ontwikkelden zich ook losse en dichte matten van puntmos, en dreef hier en daar een eendekroosje. Deze oevervegetatie heeft lang genoeg bestaan om een laag organisch materiaal te laten ontstaan. In de 15e eeuw werd de nu dichtgegroeide sloot weer dichtgegooid, waarbij de vegetatie in één keer werd bedekt en daardoor luchtdicht afgesloten van de buitenwereld. Het puntmos is daarbij zo snel in een zuurstofloze omgeving terechtgekomen, dat de planten niet zijn verteerd en het bladgroen geen tijd heeft gekregen om uiteen te vallen. In latere perioden werd er nog meer grond opgebracht en natuurlijk ook gebouwd, maar

dat had tot dit jaar op deze plek verder geen beschadigend effect op de genoemde oudere lagen.

Klein, T., 1988. Chloroplast-containing mosses from two Danish Preboreal peat deposits. *Lindbergia* 14: 1-3.

Touw, A. & Rubers, W., 1989. De Nederlandse Bladmossen. Stichting Uitgeverij KNNV.

Hans Kruijer, Rijksherbarium / Hortus Botanicus, Postbus 9514, 2300 RA Leiden.

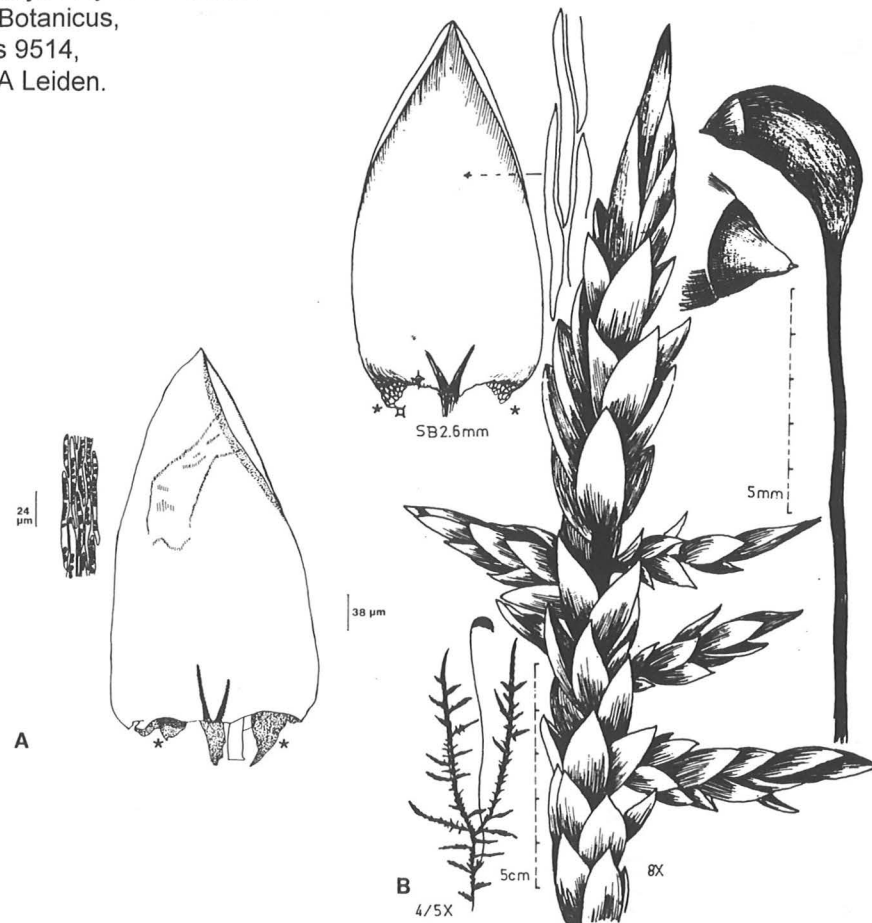

Fig. 1. *Gewoon puntmos*. A. Stengelblad van historisch materiaal uit Leiden (opgraving Catharijnestraat/Oranjeboomstraat), met bladhoekcelgroep (*) en een ingebogen bladrand; enkele bladcellen met chloroplasten apart en vergroot weergegeven (van der Kooij (spoor 19: 1-1-35), 7-13 sept. 1994). B. *Gewoon puntmos* naar recent materiaal, plant met een sporogoon (uit: Landwehr, J. 1984. Nieuwe Atlas Nederlandse bladmossen); SB = stengelblad, met bladhoekcelgroep (*), bladcellen apart en vergroot weergegeven.